

1982 ANAYASASINA GÖRE İNSAN HAKLARI KAVRAMI

Yrd.Doç.Dr. Mehmet Merdan HEKİMOĞLU*

ÖZET

İnsan hakları kavramı insanın sırf insan olması dolayısıyla, doğuştan ya da ana rahmine düşmesinden itibaren sahip olduğu ve devlet ve bireyler tarafından dokunulamayan haklar bütünüdür. Türk hukuk sistemindeki insan haklarıyla ilgili hükümler, anayasanın özel koruyucu şemsiyesi altında olduğundan, diğer anayasal ve yasal düzenlemeler karşısında hiyerarşik olarak üstün bir konumda (supranorm) bulunurlar. TBMM' de kabul edilen Anayasa değişiklikleri türlü eksiklik ve yetersizliklerine karşın, esasında özgürlükçü bir temel hak ve hürriyetler rejimi oluşturma açısından atılan önemli bir adım olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, doğal hukuk, üstün kural, temel hak ve özgürlükler, 1982 Anayasasındaki değişiklikler.

THE HUMAN RIGHTS NOTION OF 1982 CONSTITUTION

ABSTRACT

The notion of "human rights" refers to the compilation of all the rights of an individual that he/she possess for just being a human since his/her birth, and that can not be intervened by either government or other individuals. In Turkish legal system, the norms concerning human rights, which are under the special protection of the constitution, are hierarchically superior to the other constitutional and legal regulations. Despite having some deficiencies and incompetencies, recent amendments in the Constitution by TGNA, actually is an important step taken towards developing a liberal system of fundamental rights and freedoms.

Key Words: Human rights, natural law, supranorm, fundamental rights and freedoms, changes in 1982 constitution.

I. GİRİŞ

Bu incelememizde, insan haklarının kavramsal olarak neyi ifade edip neleri içerdiği kısaca ortaya konularak, kavramın 1982 Anayasasındaki yeri ve önemi, bu sahada gözlemlenen son gelişmeler ve bunların getirebileceği muhtemel problemler yapılan son anayasa değişiklikleriyle de ilişkilendirilerek ele alınmaya çalışılacaktır.

İnsan hakları kavramının çok değişik şekillerde tanımlanabilmesi mümkün olmakla beraber, klasik ve günümüzde de önemli ölçüde kabul edilen anlamıyla kavram, insanın, başkaca hiçbir ön şart aranmadan sırf insan olmasından dolayı, doğuştan ya da ana rahmine düşmesinden itibaren sahip olduğu ve devlet, birey ya da birey toplulukları tarafından dokunulamayan evrensel ilke, kural ve haklar manzumesini ifade eder.

Bu tanımlama sosyolojik, felsefi ve ahlaki açıdan oldukça derin anlamlar içeren insan hakları kavramının özüne uygun bir mana taşır. Buna göre insan hakları, kurumsal, kanuni ve idari bir takım garantilerle donatılmış olup olmadığına ve belli bir devletin pozitif hukukunda özel düzenleyici normlarla öngörülmüş olup olmadığına bakılmaksızın varlık (geçerlilik) kazanacak ve hak sujeleri (bütün insanlar) tarafından ileri sürülebilecektir. Çünkü insan hakları kavramı pozitif hukuk yerine, doğal hukuk çerçevesi içerisinde ele alınır ve önemli oranda bir çeşit doğal hak olarak kabul görür.

İnsanlar, devletten ve onun yarattığı hukuktan önce varolan dolayısıyla devlet tarafından yaratılamayan, sadece ortaya çıkarılıp tanınan birtakım doğal haklara sahiptirler ve devlet, işte bu kendi hukukundan üstün doğal haklarla bağlıdır ve onlara gereken saygı göstermek zorundadır.¹

¹ Server Tanilli, (1981), **Devlet ve Demokrasi**. İstanbul : Say Kitap Pazarlama, s. 164.

Böylece insanların haklarının devlet ve birey müdahalelerine karşı korunması sağlanarak çok boyutlu insan kişiliğinin geliştirilmesi güvence altına alınmış olacaktır }

Şematik bir bakış açısıyla insan haklarını, zaman içinde birbirini tamamlayan üç oluşum dönemine koşturarak üç ana başlık ya da yaygın bir deyimle kuşak adı altında şu şekilde sınıflandırabiliriz: Kişi hürriyetleri ve siyasal haklar (birinci kuşak), sosyal ve ekonomik haklar (ikinci kuşak), "Yeni İnsan Hakları", "Halkların Hakları" ya da "Dayanışma Hakları" (üçüncü kuşak).³

Kişi hürriyetleri ve siyasal haklar büyük ölçüde aristokrasi-burjuvazi çatışmasının sonucunda ortaya çıkmış olup,⁴ bireyci liberal bir dünya görüşünün yansıması olarak, kişileri devlete, topluma ve diğer bireylere karşı korumak için ona bir tür "dokunulmaz alan" yaratırlar ve kişinin, -yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı, özgürlüğü ve güvenliği hakkı gibi- devlet, toplum ve bireyler tarafından aşılamayacak / müdahale edilemeyecek özel sahasının sınırlarını çizerler.⁵

Bu türe giren hak ve özgürlüklerde devletin görevi genellikle "müdahalede bulunmama" yükümlülüğüyle sınırlanmış olup, söz konusu yükümlülük hak ihlalinde bulunmak isteyen birey ve birey topluluklarının engellenmesi görevini de içerir.

Eğitim ve öğrenim hakkı, çalışma hakkı, sendika kurma hakkı gibi sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerin ise endüstrileşmeyle beraber işçi

² A. Şeref Gözübüyük, (2000), **Yönetim Hukuku**. Ankara : Turhan Kitabevi Basım Yayın.

³ Melda Sur, (1993), "İnsan Hakları Kavramındaki Gelişmeler", **İzmir Barosu Dergisi**. Sayı: 3, s. 40.

Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, (1997), **Çağdaş Toplum Değerleri**. İkinci Baskı, fayın No: 11. İstanbul, s. 16-17.

⁵ Murat Barna, (2001), "Sosyal Devlet ve Eşitlik", **İzmir Barosu Dergisi**. Sayı: 3, s. 109.

sınıfının ortaya çıkması sonucunda,⁶ herkesin gerekli olanaklara kavuşarak hak ve özgürlüklerden gerçekten yararlanabilmesinin temini için devletin sosyal ve ekonomik hayata zayıfı korumak amacıyla aktif olarak müdahalesini öngören bir anlayışın sonucunda ortaya çıktığını görüyoruz. Söz konusu haklar sosyolojik, felsefi ve hukuki açılardan sosyal eşitsizliklere karşı bir tepki olmaları dolayısıyla sosyal eşitlik amacını gerçekleştirmeye yönelik haklardır⁷ ve insanın sosyal bir varlık olarak maddi ve manevi açıdan doyuma ulaşmasını sağlamak hedefiyle devlet olanaklarının adil bir şekilde dağıtılması düşüncesini içerirler.

Bilimsel ve teknik gelişmeler sonucunda, geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlayan nükleer teknoloji ile atom çağına girilmesinin yol açtığı nükleer yayılma ve gelişmekte olan ülkelerle ile az gelişmiş ülkelerin karşı karşıya buldukları büyük problemler çevre hakkı, gelişme hakkı, barış hakkı gibi yeni bir takım hak ve özgürlüklerin (yeni insan hakları ya da dayanışma hakları) ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁸ Söz konusu haklar büyük ölçüde, barışçıl ve insancıl bir yaşama ortamı yaratılması hususunda birey ve birey topluluklarının işbirliği içerisinde dayanışma göstermesi gerektiği düşüncesinden kaynaklanmıştır.

⁶ Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Ön. Ver., s. 18-19.

⁷ Bülent Tanör, (1978), **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**. İstanbul : May Yayınları, s. 92.

⁸ Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, (1997), Ön. Ver., s. 20-21.

II. 1982 ANAYASASINDA İNSAN HAKLARI KAVRAMI

A. GENEL OLARAK

1982 Anayasasının, 176. madde dolayısıyla esas metne dahil sayılan Başlangıç bölümünde insan hakları kavramının özü olan "insan onuru" kavramına atıfta bulunulmuş (prf. 6), Cumhuriyetin niteliklerinden söz eden 2. maddesinde ise -ki bu madde 4. madde dolayısıyla değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez- insan haklarına saygılı, demokratik toplum ve devlet düzeni ilke olarak düzenlenmiştir.

Anayasa bu düzenlemeleriyle belli bir anlayış şeklini ifade ederek, insan onuru kavramının çok önemli bir evrensel bir değer olduğunu vurgulamış, bireylerin sırf insan olmaları dolayısıyla doğuştan ya da yaradılıştan itibaren sahip oldukları hak ve özgürlüklerinden faydalanacaklarını belirtmek istemiştir.⁹

Anayasa 4. madde dolayısıyla getirmiş olduğu bu değişmezlik düzenlemesiyle 2. maddenin diğer Anayasa kuralları karşısında hiyerarşik olarak üst norm niteliği taşıdığını kabul etmiştir.¹⁰ Anayasa Mahkemesi de pek çok içtihadında -örneğin Esas 1963/57, Karar 1965/65- insan hakları kavramını üstün kural (supranorm) olarak nitelemiştir.¹¹ Meclis tarafından çıkarılacak bir yasa ile Anayasanın 4. maddesi değiştirilmediği sürece 2. madde bu üstün kural olma niteliğini devam ettirecektir.¹²

İnsan hakları kavramının özü olan keyfi ayrımcılık yasağı Anayasanın 10. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre herkes, kendisi

⁹ A. Şeref Gözübüyük, (2000), **Anayasa Hukuku**. Ankara : Turhan Kitabevi Yayınları, s. 166.

¹⁰ Zafer Gören, (1997), **Anayasa Hukukuna Giriş**. İzmir : Fakülteler Kitabevi Barış Yayınları, s. 81.

¹¹ Zafer Gören, (1995), **Temel Hak Genel Teorisi**. Ankara : Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No: 57, s. 21.

¹² Zafer Gören, (1997), **Anayasa Hukukuna Giriş**, s. 81.

dışında ve gayri iradi olarak sahip olduğu ikincil nitelikteki dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Zira önemli olan insanın asli kimliği olan insan olma özelliğidir ve sırf bu özelliği dolayısıyla hak sujesi olan insanlar arasında başka özelliklerine dayalı olarak farklı muamele yapılması yasağı vardır.

Anayasanın 11. maddesine göre Anayasa kuralları yazılı normlar hiyerarşisinde en üst sırada yer alırlar ve yasa koyucu, yönetim, yargı, tüm kuruluşlar ve gerçek ve tüzel kişiler Anayasayla bağlıdırlar. Diğer yasalar, yasa gücünde kararnameler, tüzükler ve yönetmeliklerin geçerlilik kaynağı Anayasadır ve "Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı prensibi" gereği Anayasaya aykırı hükümler içeremezler.

Şu halde insan haklarını içeren anayasal kurallar genel olarak Anayasanın koruyucu şemsiyesi altında olduğundan¹³ diğer yasal düzenlemeler karşısında üst norm niteliği taşırlar ve böylelikle insan haklarına aykırı yasalar Anayasa Mahkemesince Anayasal denetime tabi tutularak iptal edilebilirler. Çünkü söz konusu kurallar anayasal düzeyde nesnel ve temel hukuk kurallarındandır ve bu özellikleri dolayısıyla hukukun bütün alanlarında uygulanabilme/etkileyebilme gücüne sahiptirler.

B. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER REJİMİ AÇISINDAN

İnsan haklarının devlet güvencesi sağlanarak pozitif hukukla (Anayasa) ya da yargı kararlarıyla somutlaşmış halleri olan temel hak ve özgürlükler Anayasamızın 12. ve devamı maddelerinde yer almıştır. Bu

Aynı., s. 81.

Aynı., s. 346.

maddeleriyle Anayasa, gerek İnsan Hakları Bildirisi, gerekse de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi' nin öngörmüş olduğu insan hakları çeşitlerinin bir çoğunu somut bir içeriğe kavuşturmuştur.¹⁵

Düzenleniş şekli ve içeriği itibariyle doğal hukuk düşüncesinin Anayasamızdaki bir yansıması olan 12. maddeye göre¹⁶ 'herkes kişiliğine bağlı dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir' ve devlet "hürleştirme" (özgürleştirme) anlayışı gereği,¹⁷ kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmakla, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamakla yükümlü kılınmıştır (madde 5). Bireyler açısından getirilen anayasal hakların kullanımının gerçek (fili) anlamda sağlanması 5. madde dolayısıyla bir devlet görevidir. Buna göre; kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli koşulları hazırlamaya çalışmak devletin temel amacı ve görevidir.

1982 Anayasasının ilk hali temel hak ve hürriyetler rejimi açısından otoriteyi özgürlüğe, toplumu da bireye tercih eden anti özgürlükçü bir felsefi anlayışı esas alarak yürütmeyi güçlendirmiş ve temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılabilmesini oldukça kolaylaştırmıştı. 1982 Anayasasına göre bütün temel hak ve özgürlükler yalnızca, 1961 Anayasasında da öngörüldüğü üzere (md. 11), o özgürlükle ilgili maddede yer alan özel sınırlama sebepleriyle değil, aynı zamanda, Anayasada açıkça zikredilen (md. 13/3) "milli egemenlik", "milli güvenlik", "kamu düzeni", "genel

¹⁵ Aynı., s. 347.

¹⁶ Aynı., s. 348.

¹⁷ Ergun Özbudun, (1988), **Türk Anayasa Hukuku**. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 81, 105.

bunlara el konulmuş ise yetkili merciin bu kararının yirmi dört saat içinde görevli hakimın onayına sunulması esası getirilmiştir.

Adil yargılanma hakkı (AİHS md. 6/1) ve kanunsuz elde edilen bulguların yargılamada delil olarak kabul edilemeyeceğine dair evrensel hukuk ilkelerinin ilk defa felsefi ve siyasi idealizmden uzak, hukuksal pozivitizme dönüşmesi ve Anayasa yargısında üstün bir hukuk kuralı olarak referans norm düzeyine erişmesi yapılan bu son anayasa değişiklikleri yoluyla mümkün olmuştur. Terör suçları hariç barış döneminde idam cezası kaldırılmış, ifade hürriyetleri biraz genişletilerek, parti kapatmalar biraz zorlaştırılmıştır.

Türk toplumunun temeli olarak nitelenen ailenin bundan böyle eşler arasında eşitlik ilkesine dayalı olacağı kabul edilerek (md. 41/1), "ev kadınlığı" aile modeli yerine partner eşitliğine dayalı çağdaş bir aile yapılanması anayasa koyucu tarafından benimsenmiştir.

Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına dair 13. maddeye yapılan bir ek ile -tıpkı Federal Alman Anayasasından esinlenen 1961 Anayasası gibi- temel hak ve özgürlükler yasa ile sınırlandırılırken, özgürlüğü sınırlandıran yasanın temel hak ve özgürlüğün özüne dokunamayacağı prensibi kabul edilmiştir.

Yapılan Anayasa değişikliklerinin, hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda gerçekleştirmiş olduğu yeniliklerden biri de, bütün temel hak ve özgürlüklere uygulanabilme olanağı bulunan (md. 13/3) ve Anayasada açıkça zikredilen "milli egemenlik", "milli güvenlik", "kamu düzeni", "genel asayiş", "kamu yararı" ve "genel sağlık" gibi "genel sınırlama sebepleri" ni kaldırması olmuştur. Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının sınırı olarak 1982 Anayasasınca getirilen ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesince de

kabul edilen getirilecek sınırlamanın "demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamayacağı" ifadesi yeterli bulunmayarak, "demokratik toplum düzeninin ve laik cumhuriyetin gereklerine aykırı olmamak" ölçütü getirilmiştir. 13. maddede yer alan "temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması" ile, 14. maddedeki "hürriyetlerin kötüye kullanılmasının yaptırımlarına" dair düzenlemeler esas itibarıyla muhafaza edilmiştir.

Bunun dışında anayasada yer alan özgürlüklerin tanımıyla ilgili ifadelerin uzun ve ayrıntılı olmak yerine kısa ve öz bir şekilde formüle edilmesi isabetli bir seçim olmuştur. Bu yolla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi' nin özgürlükçü içtihatları ışığında temel hak ve özgürlüklerin en geniş şekilde yorumlanması ve yeni bir takım temel hakların belirginleştirilerek yürürlüğe konulması mümkün olabilecektir.

Başlangıç bölümünde her yurttaşın, onurlu bir yaşam sürdürme, maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine sahip olduğu şeklinde vurgulanan ilke, herkesin maddi ve manevi varlığını geliştirme ve koruma hakkına sahip olduğunu düzenleyen 17. madde ile yinelenmiştir.

Bu normlarıyla Anayasa, diğer kurallarından ve özellikle Devletin işleyiş ve yapılanmasıyla ilgili hükümlerden önce insan haklarını düzenleyerek, şematik açıdan ona önem veren çağdaş görüşü benimsemiştir. İnsan haklarıyla ilgili kurallar, sahip oldukları bu düzenleme öncelikleri dolayısıyla güçleri iki kat arttırılmış kurallar olarak Devleti düzenleyen Anayasa hükümlerini doğrudan etkilerler ve onlara bu özellikleri sebebiyle ve Anayasa kurallarının bütünlüğü ilkesi gereği anlam kazandıran bir işlev görürler.¹⁹ Anayasa Mahkemesine göre (Esas 1985/8, Karar 1986/27, AMKD Sayı 22) yalnız şematik olarak değil, içerik olarak da -yukarıdaki

¹⁹ Krş. Zafer Gören, (1997), Anayasa Hukukuna Giriş., s. 78-79.

özel normları dolayısıyla- Anayasa, özgürlükçü görüşü benimsemiştir. Böylece özü itibariyle insan haklarına dayanan bir hukuk devleti oluşturma hususundaki istenç ve irade kural olarak ortaya konulmuştur.²⁰

C. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN DÜZENLENME SİSTEMATİĞİ AÇISINDAN

1982 Anayasası tıpkı 1961 Anayasası gibi temel hak ve özgürlükleri ünlü Alman Kamu Hukukçusu Georg Jellinek tarafından yapılan geleneksel ayrıma uygun olarak çağdaş klasik demokrasilerdeki hak ve özgürlüklerin hemen hepsini içerecek bir şekilde²¹ üçlü bir tasnif modeline göre düzenlemiştir.²² Koruyucu haklar (status negativus), sosyal haklar (isteme hakları ya da status positivus)) ve siyasal (katılma hakları ya da status activus) haklar. Böylece Anayasa tıpkı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi gibi, yalnızca kişi hakları ve siyasi hakları değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik hakları da temel hak ve özgürlükler arasında sayarak çağdaş görüşü benimsemiştir.

"Olumsuz haklar" kavramlaştırılmasıyla da ifade edilen koruyucu haklar, bireyi iktidarlara, devlet gücüne, diğer bireylere ve birey topluluklarına karşı koruyan ve onlara bir çeşit dokunulamaz, müdahale edilemez "özgürlük sahası" tanıyan hak ve özgürlüklerdir.²⁴ Devlet bu hak ve özgürlükleri garantiye almalı ve bireylerin faydalanabilmelerini sağlamaya yönelik gerekli tedbirleri almalıdır. Böylelikle insanın onurlu bir

²⁰ Krş. Mehmet Genç, (1997), **İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri**. Bursa : Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No: 16, s. 34.

²¹ Zafer Gören, (1997), **Anayasa Hukukuna Giriş.**, s. 357.

²² A. Şeref Gözübüyük, (2000), **Anayasa Hukuku.**, s. 167.

²³ Mehmet Genç, **Ön. ver.**, s. 23.

²⁴ Krş. Alfred Katz, (1994), **Staatsrecht**. Heidelberg : C. F. Müller Juristischer Verlag, s. 276.

şekilde yaşayarak varlığını devam ettirmesi; güvenlik ve mutluluk içerisinde çok boyutlu kişiliğini geliştirmesi hedeflenir.

Bu türe giren haklar Anayasanın ikinci bölümünde "kişinin hakları ve ödevleri" başlığıyla 17. vd. maddelerinde düzenlenmiştir. Söz konusu hak ve özgürlüklere anayasal örnekler olarak aşağıdaki hak ve özgürlükler zikredilebilir:

-Yaşama, kişi dokunulmazlığı, özgürlüğü ve güvenliği hakkı, özel hayatın gizliliği ve korunması, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı; vücut bütünlüğü hakkı (md. 17); zorla çalıştırma yasağı (md. 18), özel hayatın gizliliği (md. 20), konut dokunulmazlığı (md. 21), haberleşme hakkı ve özgürlüğü (md. 22), yerleşme ve seyahat özgürlüğü (md. 23), din ve vicdan özgürlüğü (md. 24), düşünce ve vicdan özgürlüğü (md. 25), düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü, basın özgürlüğü (md. 28), dernek kurma özgürlüğü (md. 33), toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı (md. 34) ve mülkiyet hakkı (md. 35).

Anayasa kişisel hak ve özgürlükleri düzenleyici nitelikteki bu hükümlerinin hemen akabinde söz konusu hak ve özgürlüklerin nasıl korunacağına dair, ispat hakkı, doğal yargıç güvencesi, adil yargılanma hakkı gibi kurallara da ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir.²⁵

Sosyal haklar ise bireye, koruyucu hakların tam zıddı olmak üzere devletten olumlu bir eylem, bir hizmet veya yardım isteme hakkı tanırlar ve soyut (biçimsel) özgürlüğün fiili olarak kullanılabilmesinin kolaylaştırılmasını isterler.²⁶ Buna göre önemli olan formel değil, gerçek özgürlüğün eşitliğidir ve yeterli fiziksel, iktisadi ve zihinsel olanaklara sahip

A. Şeref Gözübüyük, (2000), **Anayasa Hukuku**, s. 167.
Kırs. Alfred Katz, Ön. ver., s. 276 -277.

olmayanların hak ve özgürlüklerden gerçekte faydalanabilmeleri için ismine sosyal haklar dediğimiz haklar, sosyal devlet anlayışının gereği olarak güvence altına alınmalıdır.

İnsanların sosyal devletin sunmuş olduğu olanaklardan yararlanma konusunda bir talep (isteme) hakkı vardır. Ancak bireylerin bu hakkı anayasa tarafından devletin mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsüyle sınırlandırılmıştır (mad. 65).

Bu gruba giren ve 1982 Anayasasının "sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler" bölümünde ayrıntılı bir şekilde düzenlenen hak ve özgürlüklere aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

Ailenin korunması (md .41), eğitim ve öğrenim hakkı (md. 42), çalışma ve sözleşme özgürlüğü (md. 48), çalışma hakkı (md. 49), dinlenme hakkı (md .50), sendika kurma hakkı (md. 51), toplu iş sözleşmesi hakkı (md. 53), grev hakkı (md. 54), konut hakkı (md. 57).

Siyasal haklar ise vatandaşa siyasi iradenin oluşumuna, siyasi gücün kullanılmasına katılma, ülkenin yönetiminde pay sahibi olma ve kamu aktivitelerine katılma olanağını sağlayan haklardır.²⁷ Böylece katılımcı demokrasi anlayışı gereği o ülkede yaşayan yurttaşlar siyasi egemenliğin kullanılmasında söz sahibi olacak ve ülke yönetimine ilişkin alınan kararlara yön verebileceklerdir.

Siyasal hakların kullanılabilmesi yurttaş haklarından olması hasebiyle ancak ilgili ülkenin vatandaşı olmakla mümkün olabileceğinden, söz konusu hakların esin kaynağı, kişileri siyasi ve hukuki olarak Devlete bağlayan vatandaşlık ilişkisidir.

Aynı., s. 277.

Anayasanın "Siyasal haklar ve ödevler" bölümünde düzenlenmiş olan bu tür haklara örnek olarak aşağıdakiler sayılabilir:

Seçme ve seçilme hakkı (md. 67), Kamu hizmetlerine girme hakkı (md. 70), Vatan hizmeti hakkı ve ödevi (md. 72), Vergi Ödevi (md. 73), dilekçe hakkı (74).

D. İÇ HUKUKUNUZUN BİR PARÇASI OLARAK ULUSLAR ARASI BELGELERDE İNSAN HAKLARI KAVRAMI

Temel hakların çoğaltılıp, çeşitlendirilmesinde İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer uluslararası sözleşmelerin önemli bir rol oynadığını görüyoruz.²⁸

Türkiye, önsöz ve otuz maddeden oluşan İnsan Hakları Evrensel Bildirisini 15. 05. 1945 tarih ve 4806 sayılı yasa ile onaylamıştır. Bu bildiriye izleyen, Ekonomik ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Türkiye tarafından onaylanmış olup temel insan haklarının sağlanması doğrultusunda büyük öneme sahip belgelerdir. Bu belgelerin dışında yine Birleşmiş Milletler bünyesinde yapılan çocuk hakları sözleşmesi kimi çekincelerle Türkiye tarafından kabul edilmiştir.

4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ise Türkiye tarafından 18 Mayıs 1954'de onaylanmış ve -tıpkı yukarıda isimleri zikredilen diğer insan hakları sözleşmeleri gibi- anayasamızın 90. maddesinin son fıkrası gereği kanun gücünde olmak üzere iç hukukumuzun bir parçası olarak bağlayıcılık kazanmıştır. Böylece o zamana kadar var olmayan gerek Birleşmiş Milletler bünyesinde yapılan insan hakları

²⁸ Zafer Gören, (1997), Anayasa Hukukuna Giriş., s. 347.

sözleşmelerinde, gerekse de Avrupa İnsan Haklarını ve Temel Özgürlüklerini Korumaya İlişkin Sözleşme" de yer alan haklar, monist bir yapı içerisinde,²⁹ mevzuatla Türk pozitif hukukuna dahil edilerek "temel haklar" arasına sokulmuştur.

Bir devlete karşı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılacak bireysel başvuru için gerek ve yeter koşul sözleşmenin ilgili devlet tarafından onaylanmasıdır. 11. Protokol yakınılan devletin mahkemenin yargı yetkisini tanınması zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Mahkeme bu yetkiye, başkaca hiçbir işleme gerek kalmaksızın kendiliğinden sahiptir.³⁰ Buna göre sözleşmeci bir devletin, sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerine aykırı davranması durumunda, sözleşmede yazılı hak ve özgürlükleri kamu kuruluşlarının tutum ve davranışlarından dolayı çiğnenen birey, bütün yönetsel ve yargısal ulusal hukuk yollarını tükettikten sonra, altı ay içinde, bireysel başvuru hakkını kullanarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde ilgili devlet aleyhinde dava açabilir.³¹

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin gözden geçirilip yeniden düzenlenmesiyle İnsan Hakları Divanı ve Komisyonu ortadan kaldırılarak yerine onların görevini sürekli olarak yapacak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kuruldu. Sözleşmeci devletlerin sayısı kadar tam zamanlı uluslararası yargıçlardan oluşan mahkeme, Avrupa Birliği'nin yüksek hukuk ölçütleri gerçeğine uygun olarak yorumladıkları Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesi içerisinde önlerine gelen dava dosyasını inceleyip bir karar verir.

²⁹ Krş. Mehmet Genç, (1997), Ön. Ver., s. 32-35.

³⁰ A. Şeref Gözübüyük, (2000), **Yönetim Hukuku.**, s. 429.

³¹ A. Şeref Gözübüyük, (2000), **Anayasa Hukuku.**, s. 299 vd.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları bir devletin insan haklarını ve özgürlüklerini gerçekleştirme ve dolayısıyla insan haklarına dayalı ve saygılı bir devlet olma noktasında hangi aşamada olduğunun önemli bir göstergesidir.

Her sözleşmecî devlet, taraf olduğu davalarda, mahkemenin kesinleşmiş kararlarına uymakla yükümlüdür. Mahkemenin ulusal yargı kararlarını geçersiz sayma gibi bir yetkisi bulunmuyor. Eğer mahkeme Türkiye'deki kesinleşmiş yönetsel ve yargısal kararları Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ihlali niteliğinde görürse, bir başka deyişle bunu tespit ederse ilgili ülkenin tazminat ödemesine karar verebilir. Bu taktirde Türkiye, zararın tazmini yanında ihlalin tekrarını önlemek için gerekli önlemleri alıp, pozitif hukukunda değişiklikler yapmakla ve iç hukukunu sözleşme hükümlerine uyumlu hale getirmekle yükümlü olur.³²

III. SONUÇLAR

1. İnsan hakları büyük ve zorlu bir mücadele sürecinin sonucunda ortaya çıkmış olup, bireyi; bütün insan hak ve özgürlükler kategorileri için geçerli olduğu üzere, Devlete, başka bireylere ve birey topluluklarına karşı koruyan haklar bütününe ifade eder.

2. İnsan hakları kavramını, "kişi özgürlükleri ve siyasal haklar" (birinci kuşak), "ekonomik ve sosyal haklar" (ikinci kuşak) ve "dayanışma hakları" ya da "yeni insan hakları" (üçüncü kuşak) başlıkları adı altında üçlü bir tiplendirme modelini esas alarak sınıflandırabiliriz.

³² Münci Kapani, (1991), **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**. Ankara : Bilgi Yayınevi, s. 62.

5. 1982 Anayasası Başlangıç bölümünde ve 2. maddesinde insan onurunu ve insan haklarına saygılı toplum düzenini ilke olarak düzenlediği gibi, Anayasa Mahkemesi de pek çok kararında insan haklarını üstün kural (supranorm) olarak kabul etmiştir.

TBMM' de kabul edilen son anayasa değişiklikleriyle Türk anayasal sisteminde temel hak ve özgürlüklerin genişletilip, güvence altına alınması yolunda ciddi bir adım atılmıştır. Yapılan iyileştirmeler türlü eksikliklerine karşın Anayasanın ilk hali göz önüne alınırsa özgürlükler açısından önemli sayılabilecek yenilikler içermektedir.

Anayasamız ünlü kamu hukukçusu Jellinek' in klasikleşmiş tasnif modelini benimseyerek temel hak ve özgürlükleri, "kişinin hakları ve ödevleri", "sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler" ve "siyasi haklar ve ödevler" başlıkları adı altında üçe ayırarak düzenlemiştir.³³ Böylece kişi hak ve özgürlükleri yanında sosyal ve ekonomik hakları da temel hak ve hürriyetler arasında sayarak çağdaş görüşü benimsemiştir.

6. Uluslararası sahada temel ve giderek bağlayıcı hukuk metinleri haline dönüşen ve anayasamızda da özel normlarla düzenlenen insan haklarının, yalnızca kağıt üzerinde, soyut, yazılı metinler olarak kalmamaları ve biran önce çıkarılacak uyum yasaları yoluyla fiili anlamda etkili bir şekilde işlerliğinin (uygulanabilirliğinin) sağlanması gerekir. Zira bu haklar özgürlükçü batı demokrasilerinde büyük ölçüde uygulanmakta olup, toplum ve devlet düzeni de ona göre şekillenmektedir. Demokratik sistem ancak, bu hakların varlığı ve güvence altına alınmasıyla işlemektedir.

A. Şeref Gözübüyük, (2000), **Anayasa Hukuku**, s. 167.

KAYNAKLAR

- Barna, Murat (2001), "Sosyal Devlet ve Eşitlik", **İzmir Barosu Dergisi**. Sayı : 3, 107-114
- Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği. (1997), **Çağdaş Toplum Değerleri**. İkinci Baskı. Yayın No: 11. İstanbul,
- Genç, Mehmet. (1997), **İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri**. Bursa : Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No: 16.
- Gören, Zafer. (1997), **Anayasa Hukukuna Giriş**. İzmir : Fakülteler Kitabevi. Barış Yayınları.
- Gören, Zafer. (1995), **Temel Hak Genel Teorisi**. Ankara : Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No : 57.
- Gözübüyük, A. Şeref. (2000), **Anayasa Hukuku**. Ankara : Turhan Kitabevi Yayınları.
- Gözübüyük, A. Şeref. (2000), **Yönetim Hukuku**. Ankara : Turhan Kitabevi Yayınları.
- Kapani, Münci. (1991), **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**. Ankara : Bilgi Yayınevi.
- Katz, Alfred. (1994), **Staatsrecht**. Heidelberg : C. F. Müller Juristischer Verlag.
- Özbudun, Ergim. (1988), **Türk Anayasa Hukuku**. Ankara : Yetkin Yayınları.
- Sur, Melda (1993), "İnsan Hakları Kavramındaki Gelişmeler", **İzmir Barosu Dergisi**. Sayı: 3, 40 - 45.
- Tanilli, Server. (1981), **Devlet ve Demokrasi**. İstanbul: Say Kitap Pazarlama.
- Tanör, Bülent. (1978), **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**. İstanbul: May Yayınları.